

ГРАЖИНА ШВАТ-ГЪЛБОВА

Присъствието – отсъствието на българската литература в Полша

Полско-българските литературни отношения отдавна са предмет на изследвания на учени от двете страни. Първоначално тяхното внимание се съсредоточава върху проблемите, характерни за контактологичната перспектива (Пенев, Георгиев, Слизински), идеологическото обуславяне на литературните връзки, литературните влияния (Голомбек, Домбек-Виргова). В резултат на това се поражда известен стереотип на изследванията – в центъра на вниманието са поставяни явления, подкрепяни от полската и българската славистика, а същевременно изобщо не са формулирани въпроси за това, дали полско-българските междулитературни отношения имат реален или привиден характер и каква е истинската функция на преводите в новия им езиково-културен контекст. Това е причината, поради която днес разполагаме само с фрагментарни разработки по този въпрос. Главен извор на информация остават историческите, литературнокритическите текстове и библиографиите, които свидетелстват особено за характера на самата преводаческа визия (Medyńska-Gordziejewska 1980: 303–308), докато проблематиката на реалната читателска рецепция на българската книга в Полша остава недокосната, а нейните реконструкции днес са вече невъзможни.

Проблематиката на присъствието на българската книга в Полша бихме могли да разгледаме и от гледна точка на интеркултурните отношения. Тази перспектива показва основните затруднения на двустранния диалог: дълбоките различия на литературната традицията, на културния, цивилизационен и исторически опит, различните картини на света в полския и българския език (толкова съществени преди всичко при превода на поезията). В полско-българския контекст изходното положение на медиаторите на междукултурния диалог, каквито са преводачите, може да се опише като депресивно, понеже е детерминирано от съзнанието за изключително трудната преводимост (понякога направо непреводимост) на българските текстове на културата, което повишава пространството на риска, културната изневяра и културните недоразумения. Те и

без това са неизбежни, тъй като всеки превод, дори да е конгениален, винаги е трансформация на оригиналното литературно произведение, а не негово копие, тъй като е зависим от свойствата на езика на превода, от решенията на преводача, от неговата професионална култура. От друга гледна точка, виртуалният адресат на преводите е обречен на тяхната рецепция извън естествения контекст и матерния код (Głowiński 1977). Това означава, че между стила на самото произведение и стила на превода и на рецепцията му могат да се появят напрежения, специфични за взаимните двустранни културни релации.

Първите преводи на българската литература се появяват чак след 1878 година, благодарение на Юзефа Анц и семейството Сопощко, свързани с България чрез личните им съдби. Тяхното завръщане в Полша съвпада със събуждането на интереса към България като току-що създадена, млада славянска държава. По-ранните романи с българска тематика на полските писатели Михаил Чайковски и Томаш Йеж са подготвили полската литературна общност за тази проблематика. Подобна функция са изпълнили и тогавашните научнопопулярни публикации, като на пример *Spółczesna Bułgaria* (1888) на Ян Гжегожевски – полски ориенталист и политически деец в България, *Bulgaria i Bułgario* (1889) на Бронислав Грабовски, или неговата статия за българската литература, поместена в енциклопедията на световната литература от 1887 г. По-късно това дело продължава проф. Тадеуш Грабовски. Известни заслуги за популяризацията на българската литература към края на XIX-ти век има списанието на варшавските йезуити „Przegląd Powszechny“.

Тук трябва да обърнем внимание върху факта, че полската рецепция на българската литература (или изобщо на българската тема) по това време е детерминирана преди всичко от политическия контекст на епохата, от ситуацията на самите поляци, от техните национално освободителни стремежи (Dąbek-Wirgowa 1984: 122). Общата за двата народа историческа травма (загубата на държавност) създава шанс за взаимно разбиране, за изграждане на истинска или привидна общност, обединена от съчувствието. Освен това за поляците България, освободена от османското владичество през 1878 година, става знак на надеждата, че и техните политически аспирации един ден ще се сбъднат. Оттам идва популярността на Иван Вазов. Полското издание на *Под игото* се появява по-малко от 6 години след българското (1895–1896)¹ и независимо от русофилството на автора романът е добре приет.

¹ Две десетилетия по-рано от преводите на поезията на Христо Ботев. Ботев като революционер за първи път е споменат в една статия на Бронислав Грабовски от 1887 година, но като поет е представен по-късно от Ян Гжегожевски и Тадеуш Грабовски; първите преводи на неговата поезия се появяват чак в междувоенния период, а пълно издание на стиховете на Ботев излизат през 60-те години на XX-ти век. Виж: Jaroszewicz-Kleindienst 1971: 31–32.

Същевременно обаче в периода до освобождението на Полша (1918) творчеството на българските писатели събужда слаб интерес. Тази картина не променят и недостатъчно репрезентативните и фрагментарни преводи на българските модернисти П. Тодоров или П. Славейков, подготвени от Т. Мицински. В междувоенния период ярко изявената институционализация на полско-българските литературни отношения е придружена от тенденцията към тяхната професионализация. Това намира израз и в развитието на изследвания за българската литература. Появяват се опити за синтез: книгата *Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich* (1929) на А. Брюкнер и Т. Лехр Сплавински, статията *Literatura bułgarska* на Йежи Голомбек в четвърти том на енциклопедията *Wielka literatura powszechna* (1933). По това време е написана и издадена на полски известна *Literatura bułgarska do roku 1878* (1938) на Боян Пенев. За популяризацията на българската литература тогава се грижи Towarzystwo Bułgarsko-Polskie.² Много обещаващо начинание на дружеството се явява годишникът *Od Wisły do Maricy*, обаче той се издава само веднъж през 1927 година. Българската литература се появява също в литературните списания „Камена“ и „Ruch słowiański“ (Lwów 1928–1933, Warszawa 1936–1939), но в изключително скромни размери.

Радикална промяна настъпи след комунистическите преврати в двете страни. Достатъчно е да се каже, че в периода от 1948 до 1989 година в Полша са издадени над 200 български заглавия. До 1951 година това количество е още умерено, а качеството на предлаганите произведения говори за поддържане на някакви естетически норми при подбора на книгите. В годините от 1949 до 1950 са издадени 10 превода на българска проза: на И. Вазов – *Под игото*, *Немили-недраги*; на Елин-Пелин – *Избрани разкази*, *Гераците*, *Земя*; на Л. Стоянов – *Мехмед Синап*; на Г. С. Караславов – *Снаха*; на Стоян Даскалов – *Гьошко на фестивал*; разказите на П. Вежинов (*Втора рота*) и спомените на Е. Манов (*Пленено ято*) *Затворническа хроника*. Заглавията говорят сами за себе си.

През 1947 година се подписва „Културна конвенция между ПНР и НРБ“. От този момент държавата изцяло получава контрол върху преводите. На практика това е тъждествено с партиен контрол на книжния пазар. 1951 година донася истински наплив на преводи от български език, с малки изключения на соцреалистическа литература, главно романи, но и поезия на комунистическата левица, поместена в антологията на Чирлич. Българската класика се появява в малка степен (Каравелов, *Българи от старо време*). Чак през 1954 година Севрин Поллак издава *Antologia poezji bułgarskiej*, която (макар че е продукт на политически компромис) остава опит за по-пълноценно представяне на най-важните явления в българската литература (Хр. Ботев, П. П. Славейков, Хр.

² Полско-българското дружество, ориентирано към развитие на културното сътрудничество на двете страни, е основано през 1923 година във Варшава.

Смирненски, Е. Багряна). Големият брой низкокачествена литература, преведена на полски между 1951–1956 година, създава обаче лоша представа на българската литература.

След политическия прелом през 1956-та година, по време на размразяването, новите политически стратегии повлияват положително и върху културния обмен между Полша и България. Издават се преводи на Йовков, Ботев, Каралийчев, Караславов, Димов. Появата на превод на романа *Тютюн* на Димитър Димов през 1956 година събужда интерес към българската литература на размразяването: издават се *Златното руно* (*Złote runo*, 1962) на Андрей Гуляшки, *Двама в новия град* (*Dwoje w nowym mieście*, 1966) на Камен Калчев, *Мъже* (*Mężczyźni*, 1965) на Георги Марков, *Човекът в ъгъла* (*Noc na bulwarach*, 1963) на Богомил Райнов, *Късче небе за трима* (*Skrawek nieba dla trzech*, 1965) на Рангел Игнатов, *Крадецът на праскови* (*Smutna miłość*, 1961) и *Иван Кондарев* (*Wojna z aniołem*, 1963–67) на Емилиян Станев. *Железният светилник* (*Żelazny kaganek*, 1965) на Димитър Талев, *Време разделно* (*Czas wyboru*, 1967) на Антон Дончев, поезията на Дора Габе (прев. Анна Камиенска), Христо Смирненски, Елисавета Багряна (прев. Ян Спиевак).

Особено качествени и популярни през този период са антологията: *Gorące południe* (1967)³ в подбор и превод на Янина Нуркиевич, *Winnice słońca. Wiersze młodych poetów bułgarskich* (1967) в подбор на Йежи Лай, *Ziemia gorąca. Antologia współczesnej poezji bułgarskiej* (1968) в подбор и превод на А. Камиенска и Анатоли Стерн. Последната съдържа над четиристотин стихотворения на петдесет и шестима български поети. Художествените качества са главен критерий на селекция на поетическия материал и в антологията: *Z poezji bułgarskiej* (1972) на Й. Зих, *Pieśń o poranku* (1977), *Spis powszechny dzikich zajęcy i inne opowiadania* (1975) в подбор и редакция на Кристина Мигдалска и Войцех Галонска, *Błękitna kula ziemiska* (1976) в подбор на Тереза Домбек-Виргова. Тази картина обогатяват и антологии на българското народно творчество като например подборът на хайдушки, юнашки, обредни и любовни песни *Oj, lesie, lesie zielony* (1956), подготвен от Анна Камиенска и Павел Спиевак. По същото време Хенрика Чайка и Ян Баранович издават други два сборника с български народни приказки, легенди и предания.

В този период можем да говорим за политически обусловена свръхпрезентация на българската литература в Полша (Minczew 2003: 3). Но независимо от очевидните абсурди и злоупотреби на средства и човешка енергия, никога не е било направено повече за популяризацията в Полша на най-важните постижения на съвременната българската литература (Juda 2000: 3, 8–9, 14). Достатъч-

³ Тук са представени български разкази, написани в годините 1960–1966, на 18 автори, принадлежащи към различни генерации и поетики – почвайки от традиционния реализъм, свършвайки с лиричната проза на Дико Фучеджиев и гротеската на Йордан Радичков.

но е да споменем такива имена като Блага Димитрова, Йордан Радичков, Ивайло Петров, Васил Попов, Станислав Стратиев, Николай Хайтов, Атанас Далчев, Ангел Каралийчев, Гео Милев, Емилиян Станев, Павел Вежинов. През 80-те години започва реализацията на (незавършен) проект *Kolekcja Literatury Bułgarskiej* – една издателска поредица, старателно подготвена от редакторска и естетическа гледна точка. В нея бяха издадени три сполучливи антологии на български разкази (1982 – *Biała jaskółka. Antologia opowiadań bułgarskich XIX i XX wieku* в подбор на В. Галонска и К. Мигдалска), поезия (1987 – *Niewidzialne skrzydła. Antologia poezji bułgarskiej (od IX wieku do roku 1944)* в подбор на Е. Константинова и В. Галонска) и драми (1984 – *Antologia współczesnego dramatu bułgarskiego* в подбор на Х. Карпинска с предговор от Т. Домбек-Виргова), както и издания на проза на Иван Вазов, Елин Пелин, Йордан Йовков, Йордан Радичков.

Тази качествена промяна може да бъде приписана не само на новата политическа конюнктура, но и на сериозното влияние на професионалисти и учени, автори на изследвания върху българската литература. Единствената след войната разработка на Ф. Славски (*Bulgaria. Dzieje i piśmiennictwo w zarysie* – 1947) през 60-те години беше допълнена от многобройни контактологични изследвания, които през 70-те отстъпиха място на сериозни литературно-исторически монографии от такива българисти като Тереза Домбек-Виргова, Александър Наумов, Едвард Можейко, Хенрика Чайка. През 1980 година бе издадена новаторската *Historia literatury bułgarskiej* на Тереза Домбек-Виргова, а три години по-късно – антология на старата българска литература, изцяло подготвена от същата авторка и с неин предговор: *Siedem niebios i ziemia. Antologia dawniej prozy bułgarskiej*. Следващото десетилетие донесе трудове на по-младото поколение полски българисти като Войчех Галонзка, Целина Йуда, Йоланта Суйецка, Гражина Шват-Гълъбова. В по-малка или по-голяма степен те също се включиха в преводаческата и популяризаторската дейност.

Отделен въпрос е присъствието на българската литература в нелегални полски издания. По време на военното положение и по-късно, през 80-те години някои нелегални издателства се опитаха да представят българската емиграционна литература с разкази на Георги Марков и проза на Атанас Славов. Нещъмнено по-сериозни усилия бяха положени в тази насока от страна на редакциите на опозиционните списания „Obóz“ и „Europa“. Но поради липсата на нелегална литература в самата България тези опити имаха инцидентен характер (Karpińska 1993: 10–15).

След 1989 година настъпи политическа „нормалност“, придружена от редица явления, които изцяло промениха ситуацията на българската книга в Полша. Отслабването на икономическите и политически връзки между двете страни означаваше и продължава да означава намаляване на шансовете за субсидии за преводи. Независимо от това българската литература продължава да присъства в полския литературен живот, поне в професионални среди. Преди

всичко помнят за нея периодичните литературни издания. В годините 1989–2006 на съвременната българска литература бяха посветени няколко тематични броя на списанията „Literatura na świecie“ (1993, 2006)⁴, „Arkusz“ (1998)⁵, „Tygiel“ (1999)⁶, „Dekada literacka“ (2000)⁷, „Орcje“ (2003)⁸.

Независимо от всичките трудности българската литература е добре представена в Полша. Що се отнася до рецепцията, българската преводна литература функционира добре само на официално, професионално ниво, като отговаря на интелектуалните нужди и интереси на немногочислена група хуманисти, слависти, студенти и имигранти. Но за преобладаващия процент читателска публика българските текстове остават херметични, неоживени дори от училищен стереотип, и само понякога вдъхновени от личен туристически опит, който в известна степен подпомага откриването на семантичния потенциал, присъщ на преводните текстове. Тогава „предразположеният към изневяра“ текст, дешифриран в различен контекст, казва нещо друго от това, което предизвиква в културното си отечество (Escarpit 1976: 148–183). Желаното в литературната комуникация „сливане на хоризонтите“ (Jauss 1976: 104–147) се оказва трудно постижимо.

Независимо от това преводите изпълняват своята познавателна функция и манифестират първичните свойства на литературата, като влияят върху литературния опит на читателя, формират неговото разбиране на света и по този начин служат на межкултурния диалог. Така изглеждат нещата в единичен индивидуален план, който при липса на социологични изследвания остава несъмнено предмет на спекулации.

Свикнали сме да измерваме реалното влияние на преводните текстове, търсейки конкретни следи от тяхното участие в динамиката на новата национална култура. Тогава обаче преводите се интерпретират в категориите на културната експанзия, което – естествено – ги обрича на маргинализация, тъй като външните центрове на полската и българската култура са локализирани другаде.

⁴ Броят от 1993 година включва произведенията на такива писатели като: Георги Марков, Атанас Славов, Стефан Груев, Цветан Марангозов, Любомир Канов, Блага Димитрова, Неда Антонова, Александър Томов, Васил Кинов, Борис Христов. Броят от 2006 година е посветен на постмодернистичната българска проза – Алек Попов, Георги Господинов, Албена Стамболова, Й. Радичков.

⁵ Прозата на Стефан Цанев, Екатерина Томова, поезията на Кева Апостолова, Николай Кънчев, Коста Павлов.

⁶ Поетическите текстове от Пенчо Славейков до Миглена Николчина, прозата от Николай Райнов до Марин Дамианов, есета на Юлия Кръстева, Калин Янакиев, Богдан Богданов, Калина Бахнева.

⁷ Разкази на Антон Георгиев, Любомир Канов, Боян Биолчев, Блага Димитрова, Красимир Дамянов, Димитър Коруджиев, Алек Попов, Здравко Евтимов, Виктор Пасков, стихове на Николай Кънчев, Константин Павлов, есета на Никола Георгиев, Александър Късов.

⁸ Броят беше подготвен от Георги Минчев и Галя Симеонова-Конах.

Погледната от тази перспектива, картината на българската литература в Полша се представя по-различно отколкото в библиографиите. Присъствието и в полския контекст се оказва привидно.

Отговорът на въпроса „защо е така“ е сложен. Донякъде причините могат да се търсят в това, че и двете литератури (полската и българската) са прекалено обособени от собствена проблематика, прекалено силно подчинени на собствената им традиция. Такива литератури по-трудно преодоляват международните бариери, независимо от мястото им в процесите на комуникация.

Така стигаме до изводи, които бихме искали да избегнем. Но понякога животът носи изненади там, където не ги търсим. Свидетелство за българска инспирация представява например една прекрасна графика на Рафал Стрент, професор от Варшавската художествена Академия. Графиката е озаглавена „Привързаният балон“: Проверих. Професор Стрент е чел Радичков.

Л и т е р а т у р а

- Dąbek-Wirgowa 1963: T. Dąbek-Wirgowa, Główne zagadnienia stosunków literackich bułgarsko-polskich w pierwszych dziesięciatkach XX wieku, в: Z polskich studiów slawistycznych, Warszawa
- Dąbek-Wirgowa 1980: T. Dąbek-Wirgowa, Historia literatury bułgarskiej. Zarys, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk
- Dąbek-Wirgowa 1984: T. Dąbek-Wirgowa, Bułgarsko-polskie związki literackie, в: Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny, v. 1, ed. J. Krzyżanowski, Warszawa
- Dąbek-Wirgowa 1986: T. Dąbek-Wirgowa, O sposobach odbioru literatury polskiej w Bułgarii, в: Literatura polska a literatury słowiańskie. Studia, ed. J. Magnuszewski, J. Wierzbicki, Warszawa
- Escarpit 1976: R. Escarpit, Literatura a społeczeństwo, trans. J. Lalewicz, в: Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia, ed. H. Markiewicz, Kraków, 148–183
- Głowiński 1977: M. Głowiński, Style odbioru. Szkice o komunikacji literackiej, Kraków
- Grabowski 1889: B. Grabowski, Bułgaria i Bułgarowie, Kraków
- Grzegorzewski 1888: J. Grzegorzewski, Spółczesna Bułgaria, Kraków
- Jaroszewicz-Kleindienst 1971: B. Jaroszewicz-Kleindienst, Recepja Christo Botewa w Polsce, в: Stosunki literackie polsko-bułgarskie. Studia, ed. J. Słiziński, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 29–46
- Jauss 1976: H. R. Jauss, Historia literatury jako wyzwanie rzucone teorii literatury, trans. R. Handke, в: Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia, ed. H. Markiewicz, Kraków, 104–147
- Juda 2000: C. Juda, Otchłań z labiryntem w dniu, Dekada literacka 9/10, 2000, 3, 8–9, 14
- Karpińska 1993: H. Karpińska, Georgi Markow i inni, в: Literatura na świecie 9/1993, 10–15
- Madany 1971: E. Madany, Literatura bułgarska w Polsce po II wojnie światowej, в: Stosunki literackie polsko-bułgarskie. Studia, ed. J. Słiziński, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 157–177
- Medyńska-Gordziejewska 1980: W. Medyńska-Gordziejewska, Bibliografia przekładów literatury bułgarskiej na język polski (1947–1977), в: T. Dąbek-Wirgowa, Historia literatury bułgarskiej. Zarys, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 303–308

Minczew 2003:
Śliziński 1971:

G. Minczew, Wstęp, в: *Opcje* 2/2003, 3
J. Śliziński (изд.), *Stosunki literackie polsko-bułgarskie. Studia*,
Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk

A b s t r a c t: *Presence/absence of Bulgarian books in Poland.* This paper deals with the problem of the presence and reception of Bulgarian books in Poland. The author points out the interrelationship between the historical-cultural context and the adaptation strategies and functionalism of Bulgarian books in Polish. The 19th century selection of translations seems to have been fully subordinated to the needs of the Polish national ideal. Modernism and the interwar period were to a large extent a time of intercultural dialogue and reception that concerned itself with aesthetic and cognitive values, and aimed at establishing Bulgarian culture as foreign. This process stopped after the Second World War, when the cultural policy of the country, subjected to the communist ideology, led to an increase in the number of translations of Bulgarian literature. However, its reception remained disrupted and subordinated to totalitarian rituals. The view of Bulgarian literature then created (as subordinated to ideology) did not make the reading circulation easier after 1989 under the conditions of the free market.

К e y w o r d s: Bulgarian books, reception, intercultural dialogue, ideology

Гражина Шват-Гълъбова
Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki
Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa, Polen
g.szwat@uw.edu.pl